

НАУКОВИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0000-9985-0141>

УДК 343.985

DOI 10.32782/EP.2022.3.37

У статті підкреслено, що через різке та значне зростання злочинності проблематика протидії їй, у тому числі за допомогою криміналістичних засобів, зацікавила науковців. Саме це й слід уважати відправною точкою наукового періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики. З'ясовано, що становлення криміналістичної тактики нерозривно пов'язане з розвитком кримінально-процесуальної та криміналістичної науки. Зазначено, що криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовлені збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Вказано, що історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. Розкрито особливості становлення та розвитку криміналістичної тактики в науковий період. Зазначено, що науковий період становлення та розвитку криміналістичної тактики починає свій відлік з кінця XIX століття. Вказано, що його виокремлення обумовлено визнанням криміналістики окремою наукою, а криміналістичної тактики її частиною. Підкреслено внесок українських учених, праці яких мали визначальний вплив в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Ключові слова: становлення, розвиток, криміналістична тактика, криміналістика, історичні етапи, науковий період.

Постановка проблеми

«В другій половині XIX століття, в період різкого загострення соціальних антагонізмів і швидкого зростання злочинності в країнах Європи, зазначені процеси зумовили необхідність створення й виділення в самостійну дисципліну науки, яка служила б певним інструментарієм (зброєю) у протидії злочинності та розкритті скоєних злочинів. Науку назвали криміналістика (від лат. *crimīnalis* – злочинний, що належить до злочину)» [1, с. 96]. На такому положенні справ наполягають Т.М. Івасишин, О.С. Бурлак та Р.М. Фединишинець, на думку яких «виникнення криміналістики пов'язане зі зростанням злочинності у другій половині XIX ст. практично у всіх європейських країнах. Сформовані доти засоби, прийоми й методи розслідування злочинів, що застосовувалися переважно без будь-якої суворої наукової системи, вже не давали змоги забезпечити належний ефект у боротьбі з кількісно і якісно зміненою злочинністю. Водночас накопичені криміналістичні знання об'єктивно потребували узагальнення, наукового осмислення, систематизації, ефективного природно-наукового підкріплення» [2, с. 28]. Наведене вказує, що через різке та значне зростання злочинності проблематика протидії їй, у тому числі за допомогою криміналістичних засобів, зацікавила науковців. Саме це й слід уважати відправною точкою наукового періоду становлення та розвитку криміна-

лістичної тактики. У зв'язку з чим дослідження останнього вбачається актуальним.

Аналіз останніх досліджень

Загальні положення криміналістики та такого його структурного елементу як криміналістична тактика постійно досліджуються у наукових працях багатьох учених, наприклад, В.П. Біленчука, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, І.І. Когутича, Р.В. Комісарчука, В.О. Коновалової, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тищенко, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька й інших. Однак чимало питань залишились малодослідженими.

Метою статті є надання характеристики науковому періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Виклад основного матеріалу

Початок наукового періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики зазвичай пов'язують з історією європейських держав, як їх реакцію на значне збільшення рівня злочинності. Разом із тим слід підтримати позицію, відповідно до якої: «становлення криміналістики як наукової дисципліни в Європі з цього періоду – це, мабуть, і так, але з 1248 році відомою книгою в Китаї була «Си-уань-юй», де визначались медичні знання для встановлення розбіжностей між насильницьким утопленням та удушенням і встановлення особи за відбитками пальців» [1, с. 96]. Проте, на нашу думку, найбільший вплив у цей період становлення та розвитку криміналістичної тактики мали саме європейські вчені, про що свідчить аналіз їх багаточисельних праць у цій сфері.

Однак, як цілком слушно зауважує Ю.М. Мирошніченко під час дослідження особливостей розвитку криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки: «попри те що всі криміналістично значущі наукові пошуки й методичні розробки вчених і практиків мали розрізнений характер, усі разом вони створили серйозну теоретичну й практичну базу для формування самостійної галузі наукового знання. Учений підкреслює, що на даному

етапі становлення та розвитку криміналістичної тактики потрібен був учений, який би зумів використати вищезазначений накопичений матеріал із метою початку формування вказаної галузі знання» [3, с. 262].

І таким ученим став Ганс Гросс, якого більшість учених-правознавців розглядають в якості основоположника криміналістики як науки в її сучасному розумінні. Зокрема, В.К. Весельський, розглядаючи особливості виникнення криміналістичної тактики як галузі наукового знання, зауважує, що: «особлива роль у становленні криміналістичної тактики, як і всієї криміналістики в цілому, належить Г. Гроссу, який був австрійцем за походженням і протягом 20 років працював судовим слідчим, потім став викладачем університету в м. Чернівці, а з 1902 року – університету в Граці, де створив перший в історії кримінальний музей. Наступні роки життя Гросса пройшли в якості професора німецького університету в м. Прага» [4, с. 171]. Додатково в літературі підкреслюють важливість праць Г. Гросса, які лягли в основу сучасної криміналістики, в тому числі криміналістичної тактики.

Зокрема, як зауважує О.П. Шайтуро: «у 1892 році Г. Гросс опублікував фундаментальну працю «Посібник для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції», в якому було систематизовано всі відомі на той час засоби та прийоми роботи з доказами, надано оригінальні рекомендації щодо використання досягнень різних наук свого часу з метою виявлення, вилучення та дослідження слідів та інших речових доказів, описано побут і жаргон професійних злочинців, найбільш поширені в практиці способи скоєння та приховування злочинів і сформульовано основи використання положень криміналістичної тактики при розкритті та розслідуванні найбільш поширених злочинів» [5, с. 289]. Окремо на сторінках фахової літератури зауважують, що: «узагальнивши свій досвід розслідування та використання даних природничих наук, а також вивчивши сформовані основні засоби й методи розслідування й усі видані тоді наукові праці з питань судової експертизи, Г. Гросс у 1898 р. написав книгу «Керівни-

цтво для судових слідчих як система криміналістики», в якій проголосив народження нової самостійної науки, назвавши її криміналістикою» [6, с. 336–337; 2, с. 28–29]. Указані праці стали фундаментальними як для становлення та подальшого розвитку науки криміналістики взагалі, так і для криміналістичної техніки зокрема.

Слід зазначити, що становленню та розвитку криміналістичної тактики сприяли й багато інших учених, що знайшло своє безпосереднє відображення в їх численних наукових працях. Зокрема, на сторінках фахової літератури відмічають, що: «сучасником Г. Гросса та одним із перших криміналістів, за яким багато дослідників небезпідставно визнають введення в науковий і поліцейський обіг терміну «кримінальна тактика», є відомий на початку ХХ століття вчений Альберт Вейнгарт» [4, с. 172]. Як зауважує Ю.М. Мирошніченко: «заслуга даного вченого в справі становлення криміналістичної тактики безсумнівна хоча б тому, що саме йому належить авторство терміна «кримінальна тактика», який на довгі роки увійшов до науково-практичного обігу» [3, с. 263]. При цьому, підкреслює О.П. Шайтуро: «даний термін вперше був застосований А. Вейнгартом у праці «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904 р.). Хоча, підкреслює науковець, А. Вейнгарту вважають основоположником криміналістичної тактики, уявлення дослідника про її зміст відрізнялося від сучасного» [5, с. 289].

Варто зазначити, що в даний період в нашій державі вітчизняними вченими також проводяться наукові дослідження, які було закладено в основу становлення як криміналістики, так і криміналістичної тактики. Серед таких праць на сторінках фахової літератури відмічають наступні: «Замітки з практики поліцейського чиновника з додатком форм поліцейського провадження (1877 рік); Інструкція чинам поліції Київської судової палати щодо виявлення та дослідження злочинів (1883 рік); Інструкція поліцейським службовцям житомирського міського поліцейського управління (1887 рік); Інструкція чинам поліції округу Харківської судової палати щодо вияв-

лення та дослідження злочинів (1898 рік); Інструкція чинам Київського сискового відділення (1905 рік); Збірник і поради до складання поліцейських протоколів з додатком інструкції чинам поліції щодо виявлення та дослідження злочинів (1911 рік); Інструкція чинам поліції щодо виявлення та дослідження злочинів (1914 рік)»; тощо [7, с. 260–261; 8, с. 143].

Окремо в літературі зауважують на тому, що в даний період становлення та розвитку криміналістичної тактики відбувалось по декількох шляхах, що безпосередньо пов'язано із розвитком науки криміналістики. Зокрема, зауважується, що: «в Франції, Італії та Швейцарії криміналістика (іменована там іноді науковою поліцією) обмежувалася вивченням, головним чином, технічного боку розслідування. Такі вчені, як Бертільон, Рейсс, Локарев, Оттоленгі, Нічефоро та інші, зосереджували свою увагу переважно на тих чи інших питаннях кримінальної техніки. У Німеччині послідовники Гросса – Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та інші – розробляли криміналістику як єдине ціле, що охоплює й кримінальну техніку, і кримінальну тактику, й окрему методіку» [3, с. 262]. При цьому хотілось би відмітити праці окремих науковців, в яких вони розвили уявлення про природу криміналістики взагалі, криміналістичної тактики зокрема.

Так, як цілком слушно було відмічено: «людиною, яка працювала дещо пізніше, ніж Г. Гросс і А. Вейнгарт, але про яку з повною впевненістю можна сказати, що він зробив анітрохи не менший внесок у розвиток криміналістичної тактики, є В. Штібер. При цьому відмічається той факт, що пік його творчої діяльності припадає на середину 30-х років ХХ століття. Він ознаменований виходом у світ спільної роботи у співавторстві зі Г. Шнейкертом під назвою «Практичний посібник для працівників карного розшуку»» [4, с. 173].

Окремо в літературі відмічають істотний внесок в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики, що був здійснений І.М. Якимовим. Зокрема, мова йде про таку його працю як «Криміналістика. Керівництво з кримінальної техніки

й тактики» (1925 рік). «... серед іншого заслуга І. Якімова полягає в тому, що саме він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику та методологію розслідування злочинів» [9, с. 203; 3, с. 263]. При цьому слід підкреслити те, що «на погляди І.М. Якімова мали значний вплив роботи німецьких учених. Указаній вище роботі передували численні журнальні публікації 1923–1924 років у «Адміністративному віснику», «Криміналісті», «Робітничо-селянській міліції». Багато положень, що містяться в цих статтях, згодом були включені І.М. Якімовим у його перший фундаментальний «Практичний посібник до розслідування злочинів». Ця книга стала першим радянським виданням, у якому систематизовано викладено зміст усіх розділів криміналістики, які склалися на той час» [4, с. 174]. Також слід зазначити, що: «на початку ХХ століття видано низку фундаментальних праць з криміналістики: П.С. Семеновський «Дактилоскопія як метод реєстрації» (1923), М.П. Макаренко «Техніка розслідування злочинів» (1925), С.М. Потапов «Судова фотографія» (1926)» [10, с. 27].

Окремо вчені відмічають той факт, що: «поява криміналістики безпосередньо в Україні пов'язана з 1910 роком, коли в Харківському університеті професор кримінального права та судочинства А.Д. Кисельов, спираючись на досвід роботи паризького Бюро судової ідентифікації, яким керував А. Бертільон, став навчати студентів основам нового для того часу криміналістичного знання. Також доволі велике значення для розвитку криміналістики в Україні також мали роботи професора М.С. Бокаріуса. Серед праць вченого слід відмітити наступні: Судова медицина у викладі для юристів (1915 рік); Судово-медичні мікроскопічні та мікрохімічні дослідження речових доказів (1910 рік); Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції при складанні словесного портрета (1924 рік); Початковий зовнішній огляд трупа при міліційному і розшуковому дізнанні (1925 рік)» тощо [2, с. 29].

Отже, 30-ті роки минулого століття стали переломним моментом в аспекті становлення та подальшого розвитку криміналістичної тактики. У цей період «виходить друком підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Є. Зіцера, С. Потапова, І. Якімова двотомне видання першого підручника криміналістики, у якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частину третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час усе ще іменувалася кримінальною» [9, с. 203].

Не можна оминати увагою період Другої Світової війни, що мав значний вплив на розвиток криміналістичної тактики як у нашій державі, так і в усьому світі. Як цілком слушно відмічається з цього приводу: «війна також унесла свої корективи в хід розвитку криміналістичної науки. Зі зрозумілих причин перевага в цей період надається прикладним, технічним напрямкам науково-дослідної роботи. На передній план виходять розробки способів виявлення підроблених документів, печаток і штампів, машинописних і рукописних текстів, ідентифікації вогнепальної зброї тощо. Затребуваними слідчою практикою стають методики розслідування окремих військових злочинів. До нечисленних робіт тактичного плану цього періоду належать практичні посібники з провадження окремих слідчих дій» [9, с. 204]. Після Другої Світової Війни в Україні «починається новий період розвитку криміналістики та її частини криміналістичної тактики – з відновлення інститутів судових експертиз, які були зруйновані, а їхня апаратура – розграбована. У роки війни більшість співробітників інститутів були евакуйовані, частина їх пішла на фронт і боролася з ворогом» [2, с. 30].

Важливу роль в історії становлення та розвитку криміналістичної тактики відіграли 60–80 роки минулого століття, що пов'язано із розвитком криміналістики в цілому. Зокрема, на сторінках фахової літератури відмічають, що: «в історії криміналістики 60–80-і рр. минулого століття – це період остаточного становлення науки та її поступового переходу в нову стадію свого

розвитку, яку в теорії систем називають періодом зрілості» [11, с. 98].

Зі здобуттям Україною незалежності розвиток криміналістичної тактики продовжується. Науковці, досліджуючи даний етап відмічають те, що «зі здобуттям Україною незалежності настає новий історичний етап у розвитку вітчизняної криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема. Опубліковані численні підручники із криміналістики, а також монографічні дослідження з питань криміналістичної тактики» [11, с. 98–99]. Окресленому питанню буде присвячене окреме наукове дослідження.

Висновки

Отже, криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовленні збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. В якості першого з таких етапів слід назвати донауковий, в межах якого криміналістична тактика розвивається непослідовно, оскільки ще несформовані чіткі наукові позиції щодо її розуміння зокрема, криміналістики як науки взагалі. На даному історичному етапі криміналістична тактика використовується здебільш з урахуванням практичного досвіду уповноваженої особи, а знання передаються спадкоємно. Другим історичним етапом, який починає свій відлік з кінця XIX століття, слід вважати науковий період становлення та розвитку криміналістичної тактики. Його виокремлення обумовлено визнанням криміналістики окремою наукою, а криміналістичної тактики її частиною. При цьому слід підкреслити внесок українських учених, праці яких мали визначальний вплив в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Література

1. Саїнчин О.С. Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном. *Науко-*

ві праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2020. Том XXVI. С. 96–106.

2. Івасишин Т.М., Бурлак О.С., Феднишинець Р.М. Розвиток криміналістики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 28–30.

3. Мирошніченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки. *Вісник Запорізького університету. Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 261–266.

4. Весельський В.К. Виникнення криміналістичної тактики як галузі наукового знання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 170–177.

5. Шайтуро О.П. Криміналістична тактика: огляд історії становлення та сучасних напрямів розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2021. № 4 (95). С. 287–296.

6. Степанюк Р.Л. Щодо природи науки криміналістики. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Ніни Іванівни Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ-Маріуполь, 2018. С. 336–337.

7. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часи Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 535 с.

8. Мирошніченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С. 141–144.

9. Мирошніченко Ю.М. Криміналістична тактика в період становлення науки криміналістики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 201–207.

10. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

11. Мирошніченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Випуск 3 (47). С. 96–100.

**SCIENTIFIC PERIOD OF FORMATION
AND DEVELOPMENT OF FORENSIC
TACTICS**

In this article, it has been emphasized that due to the sharp and significant increase in crime, the problem of combating it, including with the help of forensic means, has attracted the interest of scientists. This should be considered the starting point of the scientific period of formation and development of forensic tactics. It has been found that the formation of forensic tactics is inextricably linked with the development of criminal procedural and forensic science. It has been noted that forensic tactics have gone through a significant historical path of formation and development, which, given the new challenges caused by armed ag-

gression, is not completed even today. It has been indicated that the history of the formation and development of forensic tactics can be divided into several stages. The peculiarities of the formation and development of forensic tactics in the scientific period have been revealed. It has been noted that the scientific period of the formation and development of forensic tactics begins at the end of the 19th century. It has been indicated that its isolation is due to the recognition of criminology as a separate science, and forensic tactics as a part of it. The contribution of Ukrainian scientists, whose works had a decisive influence on the formation and development of forensic tactics, has been emphasized.

Key words: formation, development, forensic tactics, forensics, historical stages, scientific period.

